

АНАЛИТИЧНИ ГЛАГОЛНИ ФОРМИ ИЛИ СИНТАКТИЧНИ КОНСТРУКЦИИ

ВЯРА МАЛДЖИЕВА

УНИВЕРСИТЕТ „НИКОЛАЙ КОПЕРНИК“, ТОРУН, ПОЛША

maldzieva@gmail.com

РУСКА СТАНЧЕВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

rustancheva@gmail.com

В статията се разисква въпросът за разграничаването на аналитичните словоформи на глаголната парадигма от синтактичните групи (словосъчетанията) въз основа единствено на граматични критерии. За извеждането на ясни формални критерии за причисляването на глаголни изрази със спомагателни глаголи към глаголната парадигма или към свободните словосъчетания (прости групи) се разглеждат синтактичните и морфологичните им свойства. В резултат на анализа се предлага непротиворечива формална дефиниция на аналитичната глаголна форма. Отделна част от изследването е посветена на непоследователността на нормативните правила, произтичаща от съществуващите интерпретации на аналитичните глаголни форми.

Ключови думи: аналитична глаголна форма; синтактична структура; формални критерии; нормативни проблеми; български език

ANALYTIC VERB FORMS OR SYNTACTIC CONSTRUCTIONS

VIARA MALDJIEVA

NICOLAUS COPERNICUS UNIVERSITY, TORUN, POLAND

maldzieva@gmail.com

RUSKA STANCHEVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

rustancheva@gmail.com

This paper addresses the challenge of distinguishing analytic wordforms within the verb paradigm from syntactic groups (phrases) based solely on formal criteria. The syntactic and morphological properties of verb phrases containing auxiliary verbs are examined with the aim of establishing clear formal criteria for classifying them either as part

of the verb paradigm or as free word combinations (simple groups). As a result of this analysis, a coherent formal definition of analytic verb forms is proposed. Additionally, a part of the study is devoted to examining the inconsistencies in normative rules arising from the current interpretation of analytic verb forms.

Keywords: analytic verb forms; syntactic structure; formal criteria; normative problems; Bulgarian language

Въведение

Изясняването на граматичната природа на изрази от типа на *чел съм, четен е, щях да чета* и пр. се нуждае от прилагането на по-строги процедури поради необходимостта ясно да се разграничават аналитичните словоформи като членове на глаголната парадигма от словосъчетанията. Важно е при това тези процедури да се основават единствено на граматични (морфологични и синтактични) критерии (вж. Haspelmath 2001: 16540), доколкото в *Нормативната граматика на българския език* е възприет принципът за независимо описание на формата и съдържанието на езиковите единици (лексемите) (вж. по-подробно напр. Малджиева/Maldzhieva 2018; Станчева и др./Stancheva et al. 2017; Станчева, Томов/Stancheva, Tomov 2023: 74–75).

Поначало в българската граматика априори се приема, че глаголната парадигма включва както синтетични (прости), така и аналитични (сложни, или още съставни) глаголни форми. В същото време обаче се признава, че в нашето езикознание няма достатъчно отчетлива дефиниция на термина *аналитична словоформа* (Чакърова/Chakarova 2001). Всъщност това е последица от факта, че в терминологичен порядък прилагателното *аналитичен* се използва в лингвистичната литература „доста широко, но при това не особено строго“ (Мелчук/Melchuk 2013: 393). Наред с това по думите на И. Мелчук задачата за разграничаването на аналитична форма на една лексема от словосъчетание от словоформи на отделни лексеми „далеч не е тривиална“ (Мелчук/Melchuk 2013: 394).

Различните подходи, прилагани във времето при решаването на тази задача, са предпоставка за конфликтност при кодификацията на книжовната норма, доколкото кодификаторските решения се вземат въз основа на представителното през даден период научно описание на езиковите явления. Така например съчетанията със *съм* и минало свършено деятелно или минало страдателно причастие, функциониращи като сказуемо (напр. *приел съм, бях приет*), са третирани по различен начин при кодификацията на учтивата форма при съгласуването по число. При кодификацията конструкциите от *съм* и аористно причастие се разглеждат като словоформи от парадигмата на глагола, докато съчетанията с глагол *съм* и минало страдателно причастие се третират като синтактични съчетания (Андрейчин/Andreychin 1944 (1978): 188). Това води до формулирането на неконсистентни книжовни правила за съгласуване по число при двата вида причастия в състава на учтивата форма (напр. *Вие бяхте видели, господине, но Вие бяхте видян,*

господине). Както е известно, подобна непоследователна кодификация е не-ефективна. Тя е причина за колебания в практиката във висока степен, водещи до смесване на посочените норми и до необходимост от преглед на кодификацията в посока на калибрирането ѝ.

Казаното дотук ни дава достатъчно основание отново да повдигнем въпроса за извеждането на ясни граматични критерии за разграничаването на аналитичните глаголни форми от синтактичните съчетания при разработването на *Нормативната граматика*.

1. Синтактични конструкции (словосъчетания)

Най-напред ще разискваме въпроса има ли основания полисегметните глаголни изрази със сказуемна функция с двата посочени вида причастия да се интерпретират като синтактични съчетания.

По своята структура традиционно описваните като аналитични глаголни форми представляват дискретни графични/фонични редици от синтетични глаголни форми със задължителен компонент спомагателен глагол (напр. *чел съм, бях чел, щях да чета, бих чел, няма да чета, беше се съмнало* и под.). Изразите с такъв структурен състав в български се отличават както със словоредна разместимост, така и със синтактична проницаемост. Между компонентите им могат да се разполагат подчинени членове на различни по своя структурен състав прости глаголни групи (вж. Станчева/Stancheva 2024: 36–37), както и цели изречения (Алексова/Aleksova 2023). Срв. например:

Бях чел някъде за това и *Чел бях* някъде за това.

Аз съм забравил вече отдавна всичко това и *Аз съм* вече отдавна всичко това *забравил*.

Щях да се обадя на Ана, преди да тръгна и *Щях*, преди да тръгна, *да се обадя* на Ана.

Посочените две свойства на разглежданите изрази са в разрез с виждането за словоформата като „синтактичен остров“ (Мелчук/Melchuk 2013: 237) и „неделим комплекс“ (вж. Храковский/Hrakovskii 1965: 219).

Ето защо, за да изясним поставения въпрос за синтактичния статус на такива конструкции, най-напред ще се спрем на традиционната дефиниция на словосъчетанието.

Академичната граматика определя като словосъчетание „съединението най-малко на две самостоятелни, пълнозначни думи, които образуват смислово и граматично единство“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983, 3: 27). Според тази дефиниция въпросът за статута на изрази като *чел съм, бях чел, щях да чета, бих чел* и под. изглежда в общи линии решен. Посочените изрази не се приемат за словосъчетания, доколкото в тях участват глаголи, интерпретирани от гледна точка на лексикалната им семантика като „спомагателни“. Традиционно такива глаголи (*съм, бъда, бивам, ща, няма*) се разглеждат в опозиция с пълнозначните глаголи (вж. Куцаров/Kutzarov 1997: 344; Чакърова/Chaka-

rova 2001) и се смятат за непълнозначни, тъй като са загубили изцяло или частично основното си лексикално значение. Т.е. по признака десемантизация на единия от компонентите се приписва статут на аналитични глаголни форми на съчетанията от непълнозначен (спомагателен) глагол и а) аористно причастие (деятелно или страдателно) (напр. *хванал съм; съмнало се е; хванат е*) и б) лична глаголна форма (напр. *щях да дойда*).

Ако на свой ред приложим дефиницията, според която подчинителното словосъчетание е „група думи, които могат да запълнят една синтактична позиция“ (вж. Бояджиев, Куцаров, Пенчев/Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1998: 506), то смятаните за аналитични глаголни форми също отговарят на условието, представено в цитираната дефиниция, доколкото винаги запълват една синтактична позиция – на сказуемо.

Както вече беше посочено в началото, в *Нормативната граматика* при описанието на класовете лексеми и на синтактичните връзки между тях се прилагат единствено формално-граматични критерии (морфологични и синтактични). При това положение възниква въпросът в какви отношения помежду си са компонентите в състава на изрази като *ходил съм, бях ходил, ще съм ходил, щях да съм ходил, щях да ходя, бих ходил, беше поканен*. Казано иначе, ако допуснем, че такива конструкции са синтактични съчетания, можем ли да определим главен и подчинен член в състава им, както и достатъчен ли е този критерий, за да ги приемем за прости синтактични групи.

Както е добре известно, инструмент за идентифициране на главен и подчинен член в синтактичните групи в дистрибутивната граматика е тестът за редукция. Според този тест репрезентант (главен член) на синтактична група е този, който не може да бъде редуциран, без да се наруши граматичната правилност на изречението, част от което е съответната синтактична група. В разглежданите от нас случаи обаче прилагането на теста за редукция се оказва невъзможно, доколкото нито един от компонентите не изпълнява горното изискване.

Срв. напр. *Аз бях заминал за Варна* и **Аз заминал за Варна, *Аз бях за Варна*.

Ще се опитаме да опишем граматичните свойства на изрази като *чел съм* и *бях чел*, без да прибягваме до семантични интерпретации. За тази цел е важно да проследим как граматичната информация, свойствена на глаголните лексеми, се кодира в такива изрази.

Поначало свързването на глаголните лексеми в словосъчетания се осъществява чрез формоизменителните категории *време, лице, число*, както и чрез конотативните (валентните) им свойства. Ако приложим като средства за анализ езиковите техники конотация и акомодация, възприети в *Нормативната граматика* за описание на синтактичните свойства на простите групи (т.е. словосъчетанията), бихме могли да установим две особености на т.нар. спомагателни глаголи в състава на многокомпонентните глаголни изрази.

Глаголите, определяни като спомагателни в описваните изрази, не притежават конотативни (валентни) свойства и са загубили своя синтактичен капацитет (потенциал) (вж. Станчева/Stancheva 2022: 37).

Това, че причастието (или другият глагол) в състава на такива изрази е единственият елемент с конотативни свойства, лесно се установява отново с теста за редукция.

Срв. напр. *Иван е подарил на Мария книга* и **Иван е на Мария книга*.

Свързването на разглежданите изрази в съгласувана и несъгласувана група отново зависи изцяло от валентните свойства на причастието (или на другия глагол) в състава на разглежданите изрази.

Срв. напр. *Аз съм тук* и *Съмнало се е вече*.

Във второто изречение конотативното свойство на глагола *съм* да се свързва в съгласувана група е блокирано.

Анализът на акомодационните характеристики на съставящите в коментирания изрази сочи, че и двата глаголни компонента притежават акомодационни свойства както вътре в разглежданите конструкции, така и извън тях.

Вътре в рамките на съчетанията общата флективна категория *число* осигурява споеността на двата глаголни компонента при свързването им като цяло в съгласувана група.

Ще разгледаме приноса на отделните компоненти за свързването на целия израз в съгласувана група. Спомагателният глагол притежава и трите морфологични белега, свойствени на глаголното формоизменение. Благодарение на едно от тези свойства (изменяемост по лице) спомагателният глагол осигурява технически възможността за свързване на целия израз в съгласувана група. В същото време изменяемостта по род на причастния компонент пък прецизира това свързване.

Едновременно с това обаче другият глаголен компонент в състава на разглежданите изрази – в зависимост от своето лексикално значение – предопределя кои форми за лице и число на спомагателния глагол могат да се реализират в изречението. Когато напр. този компонент е форма на безличен глагол, се реализират единствено формите за време на спомагателния глагол (напр. *съмнало се е*; *беше се съмнало*, *щеше да се съмне* и пр.). Ако пък вторият компонент е форма на глагол с дистрибутивно значение, не се реализират формите за 1 и 2 л. ед.ч. на спомагателния глагол (срв. напр. *наскочали бяхме*, *щяхте да се накачите* и пр.).

Бихме могли при това да обобщим, че конотативната характеристика и акомодационните свойства на цялата конструкция се определят най-вече от неличната/личната глаголна форма.

Описаните конотационни и акомодационни свойства на разглежданите глаголни съчетания ни дават основания да приемем термина *спомагателен глагол*, но не като описващ лексикални, а граматични особености на *съм* и *ща* в такива съчетания.

Наред с това разгледаните свойства са основание анализираниите съчетания да бъдат интерпретирани като съставни словоформи с характерната за словоформата „по-голяма вътрешна свързаност“ (Гухман/Guhman 1965). Тя се изразява в това, че формоизменението на двата компонента е като цяло, докато при словосъчетанието то е при всеки от компонентите (Мелчук/Melchuk 2013: 246).

Проблем при разграничаването на аналитичните глаголни форми и синтактичните конструкции (словосъчетанията) е омонимията на думите, традиционно определяни като минали свършени деятелни и минали страда телни причастия. Според традиционните описания те могат да бъдат компоненти както на аналитична глаголна словоформа, така и на синтактична конструкция. При това и в единия, и в другия случай синтактичните свойства на полисегментния израз се определят от причастието/втория глагол. В традиционните синтактични описания се прави опит тези две езикови същности да бъдат разграничени чрез определения на „употребата“ на причастието „като причастие“ vs „като прилагателно“, но и „предимно като прилагателно“, „схваща се като прилагателно“, „сказуемно определение в хибридна форма“ и под. (срв. ГСБКЕ/GSBKE 1983, 3: 127, 138–139).

Съпоставката на парадигмите на компонентите от причастен произход, извлечени от появите им в изреченски контекст, показва съществени различия: в синтактичната конструкция е налице резултатът от адекватизация на причастието (вж. Андрейчин/Andreychin 1956 (1976): 72–73; Стоянов/Stoyanov 1962). Прилагателните от причастен произход – за разлика от причастията в аналитичните глаголни форми – могат да се членуват и да се степенуват (вж. Пашов/Pashov 1999: 206; Чакърова/Chakarova 2001). Тези техни особености са добре известни, поради което в литературата за тях се използва терминът *глаголни прилагателни*, възприет и в *Нормативната граматика* (за историята на термина – вж. Станчева, Томов/Stancheva, Tomov 2023: 78), където терминът *причастия* се използва единствено за означаване на компоненти на форми от парадигмата на глагола с форманти *-л*, *-н/-т*, функциониращи само нечленувани и единствено в състава на сказуемото. Срв. например:

Деама са признали вината си ≠ *Деама са призналите вината си*.

Мария беше избрана от групата ≠ *Мария беше избраната от групата*.

Ангел е обичан от всички нас ≠ *Ангел е най-обичаният от всички нас*.

Същевременно глаголното прилагателно – дериват от причастие, може да бъде член на други прости или разширени синтактични групи в изречението. Срв. например:

Брат ми е уснял човек. Брат ми е по-уснял от мен.

Свикналите с новия формат на теста ученици се справиха по-добре на изпита. Свикнали с новия формат на теста, учениците бяха вече по-спокойни.

Съществена за определянето на многокомпонентния израз, съдържащ причастие, е преди всичко дистрибутивната характеристика на цялото. Аналитичната глаголна форма е дистрибутивен еквивалент на синтетична форма. Това се доказва от теста за субституция, който определя тази еквивалентност като възможност за замяна на едната и другата форма в изречение, без промяна на (формално)синтактичния контекст. Срв. например:

Истинската любов се проявява / се прояви във волята за доброто на обичания и Истинската любов се е проявила / се беше проявила / щеше да се проявява / е проявена във волята за доброто на обичания.

2. Аналитични глаголни форми

Изграждането на строга дефиниция на понятието *аналитична (сложна) глаголна форма* изисква, от една страна, изясняване на отношението на това понятие с наредните по отношение на него понятия *лексема* и *форма на лексемата (словоформа)*, а от друга страна – с понятието *синтетична (проста) глаголна форма*.

Приетата в *Нормативната граматика* дефиниция определя *лексемата* като „множество от словоформи с идентична или регулярно диференцирана семантична характеристика, които се намират в регулярна опозиция една спрямо друга според стойностите на присъщите им граматични категории“ (Малджиева/Maldzhieva 2018: 6). *Словоформата* на свой ред се разбира като „дума¹ (или съчетание от думи), отговаряща на определени условия, интерпретирана граматично (т. е. с приписан набор от граматични значения)“ (Малджиева/Maldzhieva 2018: 7). Граматичната интерпретация на дадена дума или съчетание от думи, приписването на набор от граматични значения представлява функционална характеристика на словоформата като член от парадигмата на дадена лексема.

Академичната граматика дефинира словоформата чрез не докрай ясното понятие „морфологичен вариант“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983, 2: 215)². Простата глаголна форма се описва чрез своята структура като „тази, която се състои от глаголна основа и глаголно окончание (в някои случаи окончанието може да липсва)“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983, 2: 215). Дефиницията на сложната глаголна форма на свой ред е изградена въз основа на по-различен критерий – като съставена от други глаголни форми. Срв.: „Сложна глаголна форма е тази, която е образувана от проста форма и форма на спомагателен глагол или частица“³ (пак там).

Тези дефиниции се приемат от повечето граматика (срв. напр. Бояджиев, Куцаров, Пенчев/Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1998: 289) или понятието съдържание на термините *проста* и *сложна форма* се приема за самоочевидно (срв. напр. Осенова, Симов/Osenova, Simov 2007). За сложни глаголни форми повечето описания приемат образуванията с минали деятелни и страдателни причастия (виж напр. ГСБКЕ/GSBKE 1983, 3; Стоянов/Stoyanov 1964).

В посочения начин на определяне на сложната (аналитичната) глаголна форма се съдържа видимо противоречие. Ако простата форма като словоформа е редица с приписан набор от граматични значения, то не може да се каже, че тя, т.е. този набор от граматични значения, участва в набора от граматични значения на сложната глаголна форма.

Така например в сложната форма *цях да пиша* елементът *цях*, ако бъде интерпретиран като проста глаголна форма, ще изразява набора от граматични значения 1 л., ед.ч., имперфект, изявит. накл. от парадигмата на глаголната лексема *ща*; елементът *пиша*, интерпретиран като проста глаголна форма, ще изразява набора от граматични значения 1 л., ед.ч., сег. вр., изявит. накл. от парадигмата на глаголната лексема *пиша*. Наборът обаче от граматични значения на сложната форма *цях да пиша* е: 1 л., ед.ч., бѣд. в мин., изявит. накл. от парадигмата на глаголната лексема *пиша*. С този именно набор от граматични значения тази форма влиза в опозиция с останалите форми на темпоралната подпарадигма на глагола.

Същото виждаме и в останалите сложни форми, срв. напр. формата за минало неопределено време, член на парадигмата на глагола *видя* – *видял съм*, чиито елементи, интерпретирани като прости глаголни форми, изразяват съответно мин. св. вр., м.р., ед.ч. (*видял*) и 1 л. ед.ч., сег. вр., изяв. накл. (*съм*). Интерпретирани като прости глаголни форми, съставлящите *беше* – 3 л., ед.ч., мин. несв. вр., изявит. накл., деят. залог, и *прочетен* – страдат. причастие, м.р., ед.ч., не влизат с целите си набори от граматични значения в набора от граматични значения на формата за страдателен залог от парадигмата на глаголната лексема *прочета* – *беше прочетен* и под.

Така разгледани, сложните форми позволяват да се установи един признак от съществено значение за дефинирането на аналитичната глаголна форма и различаването ѝ от синтактичната конструкция: тези два типа изрази се противопоставят по признака асумаричност – сумаричност на граматичното значение. Така граматичното значение на аналитичната глаголна форма не е сума от граматичните значения на съставлящите (ако те се разглеждат като синтетични словоформи).

След всичко казано дотук можем да дефинираме аналитичната глаголна форма като полисегментна (съставна) форма от парадигмата на глаголната лексема с асумарично граматично значение, която е дистрибутивен еквивалент на синтетична глаголна форма. Аналитичната глаголна форма е съставена от два или повече компоненти, които са звуково и/или графично идентични форми на два глагола.

3. Нормативни проблеми

Както беше посочено в началото, трудностите, свързани с разграничаването на аналитичните глаголни форми и словосъчетанията, са оставили отпечатък и върху кодификаторската практика. Най-ярък пример за това е непоследователността при нормативните правила за съгласуване по число

на миналите свършени деятелни и на миналите страдателни причастия в състава на сказуемото при учтивата форма (напр. *господине, поканили сте ни* и *господине, поканен сте от нас*).

Според тези правила съставните форми от спомагателен глагол *съм* и минало свършено деятелно причастие в сказуемна функция се разглеждат като аналитични глаголни форми (т.е. словоформи от парадигмата на глагола). За разлика от тях съчетанията от спомагателен глагол и минало страдателно причастие в сказуемна функция се схващат като словосъчетания.

Ярък отпечатък върху кодификацията в разглеждания пункт са оставили усилията на езиковедите ни за интерпретиране на глаголната категория *залог*. В средата на миналия век залогът се смята за „все още най-слабо изяснената страна на славянския глагол изобщо и на българския по-специално“ (Андрейчин/Andreychin 1956 (1976): 60). Макар по собствените му думи Л. Андрейчин – подобно на Ал. Теодоров-Балан (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940: 163) и по-късно на Ст. Стоянов (Стоянов/Stoyanov: 1962) – да описва залога „по начало на морфологична основа“, той прави уговорка, че „разглежда като синтактични съединения сложните форми на страдателния залог, образувани от страдателно причастие и спомагателен глагол *съм* (*бях повикан, ще бъда повикан* и пр.)“ (Андрейчин/Andreychin 1956 (1976): 61). Това виждане на Л. Андрейчин препотвърждава казаното по-рано в „Основна българска граматика“ (1944), че „значението на страдателния залог може да бъде предадено и описателно по синтактичен път с помощта на спомагателния глагол *съм* и миналото страдателно причастие на дадения глагол“ (Андрейчин/Andreychin 1944 (1978): 161).

Посочената колебливост при интерпретацията на залога води до непосредователност и при описанието на правилата за съгласуване между сказуемото и подлога при изразяване на учтивост. Конструкциите от аористно деятелно причастие и *съм* се разглеждат като словоформи на „сложни глаголни времена“, поради което се изисква причастието на *-л* да „се поставя в множествено число“ (Андрейчин/Andreychin 1944 (1978): 356). За разлика от тях страдателните причастия се разглеждат единствено във функция на „сказуемно определение“, което „не се съгласува по число с подлога, т.е. остава в единствено число“ (пак там, с. 356). Бихме посочили, че това е случай на изпреварваща кодификация, която предшества подробното и внимателно описание на езиковите явления. Подобна кодификаторска практика е породена от необходимостта да се осигури унифициращата функция на книжовния език. Последица от тази избързваща кодификация обаче е липсата на синхрон между описателния и препоръчващия компонент на кодификацията.

По-сетнешното утвърждаване на възгледа за залога като морфологична категория и за наличието на причастиестрадателно спрежение на глагола като един от формалните изразители на страдателно значение (ГСБКЕ/GSBKE 1983, 2: 245) обаче не променя зададената посока на кодификаци-

ята. И когато в Академичната граматика се описват нормативните аспекти на съгласуването между подлога и сказуемото в състава на учтивата форма, се следват по същество предписанията от „Основна българска граматика“, което е свидетелство за силното влияние на авторитета на автора ѝ.

Така в Академичната граматика при описанието на правилата за съгласуване между подлога и сказуемото при изразяване на учтивост се изтъква специално, че деятелното причастие в разглеждания случай е в мн.ч., докато се прави се уговорката, че при учтивата форма „предикативът (съществително, прилагателно или страдателно причастие) е в ед.ч., а спомагателният глагол *съм* в мн.ч.“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983, 3: 145). При това изобщо не се засяга въпросът за съгласуването по число на страдателното причастие в състава на аналитичните форми за страдателен залог. Тази норма е препотвърдена, а обхватът ѝ по-късно е разширен, като засяга и съгласуването по число на страдателните причастия в състава на сказуемото (Пашов/Pashov 1999: 206; ОПР/OPR 2012: 29). Срв. например:

*Госпожо, Вие **сте** получили уведомление вчера.*

*Госпожо, Вие **сте** уведомена вчера.*

Важно е да отбележим при това, че с посоченото разширяване на правилото – макар и неявно – кодификацията задава наличието на още един член в парадигмата на причастнострадателното спрежение на глагола – за израз на учтивост – с изискване за мн.ч. на спомагателния глагол и за ед.ч. на страдателното причастие, за да се осигури логическото съгласуване между подлога и страдателното причастие в състава на сказуемото.

В същото време не е странно, че книжовноезиковата практика до голяма степен опровергава кодификацията в друг пункт – при нарушаване на изискването за съгласуване в множествено число на аористното деятелно причастие в състава на сказуемото при учтивата форма. При това е важно да отбележим, че коментираната норма е широко разколебана в практиката още в средата на миналия век. Свидетелство за това намираме в първите научни граматики (вж. повече у Кунева/Kuneva 2019: 266–267). И тъй като кодификацията по онова време все още не разполага с ясни критерии за нормативна оценка на езиковите явления, правилото за съгласуване по число на еловото причастие в учтивата форма и отклоненията от него получават нееднозначна оценка.

Анализът на данните от представителното изследване на езиковите нагласи и езиковото поведение във връзка със спазването на посочената норма, направено почти век по-късно (2017), сочи обаче, че над половината от днешните българи интуитивно не спазват правилото за съгласуване в множествено число на еловото причастие при учтивата форма в писмен текст, макар около 2/3 от анкетираните да твърдят в същото време, че правилото не ги затруднява (вж. Кунева/Kuneva 2019).

Както вече сме посочвали (Станчева/Stancheva 2019: 158–159), наблюдаваната иновация (т.е. отклонението при тази норма) има ясно изразен

функционален характер и може да се определи като стремеж за морфологично маркиране на учтивостта и при аористното причастие, тъй като кодификацията вече е осигурила такова маркиране чрез правилото за съгласуване на страдателното причастие в ед.ч. в състава на сказуемото.

От гледище на морфологията в парадигмата на глагола се добавя още един нов елемент – аналитична форма, сигнализираща еднозначно учтивостта (*Вие сте направили, Вие сте видяли*). Допускането на тези широко разпространени в устната книжовна практика аналитични форми в кодифицираната норма би калибрирало кодифицираната норма и несъмнено би повишило доверието в кодификацията. Разбира се, подобно решение би изисквало като първа стъпка да се приложи инструментът на дублетността при съгласуването по число на аористните деятелни причастия в състава на учтивата форма.

Прегледът на кодификацията при нормите за съгласуване по число на причастията в състава на учтивата форма потвърждава изискването за прилагането на принципа за перспективност на кодификацията. Но перспективността, както вече сме посочвали, изисква системен подход, „който в областта на граматичната норма би трябвало да се разбира като недопускане на изолирано решаване на случаи, които са в системна връзка с други явления в обхвата на кодифицираната норма“ (Станчева/Stancheva 2019: 154). Всъщност отклонението от този подход влияе отчетливо и върху спазването на нормата за съгласуване по число в състава на учтивата форма при еловите причастия.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ В предлаганата тук терминологична мрежа *дума* ще се разбира преди всичко като графична дума (сегмент) и ще се използва за означаване на „редица букви между две съседни шпации“ (Bloomfield 1951). Същественото е, че така разбиращата *дума* 1) не е интерпретирана граматично и/или семантично редица; 2) не е непременно субстанциален израз единствено на словоформа, както стана ясно от казаното по горе.

² Терминът е нееднозначен, тъй както може да бъде отнесен както към различни форми на една лексема, срв. напр. *ходеше* – 2 и 3 л. мин. несв. вр., така и към дублетни варианти на един и същи член от парадигмата (една и съща словоформа), срв. напр. *вземам* и *взимам*.

³ В *Нормативната граматика* като прости (синтетични) словоформи се описват и членовете от глаголната парадигма, образувани с формант *ще*, който – подобно на останалите форманти – е с фиксирано място в морфемната структура (само в препозиция), но за разлика от тях функционира като отделно стояща морфема (Станчева/Stancheva 2024: 11).

ЛИТЕРАТУРА

Алексова 2023: *Алексова, Кр.* Проницаемостта на композираните глаголни форми в съвременния български език. – *ГСУ. Факултет по славянски филологии*. Т. 108, с. 53–115.

- Андрейчин 1944 (1978): *Андрейчин, Л.* Основна българска граматика. София.
- Андрейчин 1956 (1976): *Андрейчин, Л.* Залогът в българската глаголна система. – *Български език*, № 2, с. 106–129. Цит. по: *Помагало по българска морфология. Глагол*. П. Пашов и Р. Ницолова (съст.). София, 1976, Наука и изкуство.
- Теодоров-Балан 1940: *Теодоров-Балан, Ал.* Нова българска граматика. София, Книгоиздателство „Т. Ф. Чипевъ“.
- Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998: *Бояджиев, Т., И. Куцаров, Й. Пенчев.* Съвременен български език. София, „Петър Берон“.
- ГСБКЕ, 2 1983: Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология. София, Издателство на Българската академия на науките.
- ГСБКЕ, 3 1983: Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 3. Синтаксис. София, Издателство на Българската академия на науките.
- Гухман 1955: *Гухман, М. М.* Глагольные аналитические конструкции как особый тип сочетаний частичного и полного слова. – В: *Вопросы грамматического строя*. Москва, Изд-во АН СССР, с. 322–361.
- Кунева 2019: *Кунева, И.* Норма за съгласуване по число при учтивата форма. – В: *Езиковите нагласи на днешните българи*. – *Български език*. Приложение № 1, 2019, с. 266–285. <https://www.balgarskiezik.eu/p_2019-no-1.html>.
- Куцаров 1997: *Куцаров, Ив.* Лекции по българска морфология. Пловдив.
- Малджиева 2018: *Малджиева, В.* Принципи на формалното описание на българските изменяеми лексеми като компонент на нормативната граматика. – *Slavia Meridionalis*, 18. <https://doi.org/10.11649/sm.1696> [21.07.2024].
- Мелчук 2013: *Мелчук, И.* Курс по обща морфология. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- ОПР 2012: Официален правописен речник на българския език. София, Просвета.
- Осенова, Симов 2007: *Осенова, П., К. Симов.* Формална граматика на българския език. София, Институт за паралелна обработка на информацията, БАН.
- Пашов 1999: *Пашов, П.* Българска граматика. София, Издателска къща „Хермес“.
- Станчева и др. 2017: *Станчева, Р., М. Томов, Н. Паскалев, И. Кунева, Л. Микова.* Формално описание на инвентара от граматични средства в българския език (като етап от разработването на нормативна граматика). – В: *Доклади от Международната юбилейна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“* (София, 15 – 16 май 2017 г.). Т. 2, с. 107–112. София, Институт за български език. <http://ibl.bas.bg/Proceedings_IBL_Conference_2017_Volume_II.pdf>.
- Станчева 2019: *Станчева, Р.* Типология на граматичните норми с отклонения в писмен текст. – В: *Езиковите нагласи на днешните българи*. – *Български език*. Приложение № 1, с. 149–163.
- Станчева 2022: *Станчева, Р.* Описание на простата синтактична група V → Pr. – *Български език*, № 1, с. 36–54.
- Станчева, Томов 2023: *Станчева, Р., М. Томов.* Класът на прилагателните имена в нормативната граматика на българския език – формален подход. – *Български език*, Приложение 2023, с. 73–91. <https://www.balgarskiezik.eu/p-2023/5_STANCHEVA,%20TOMOV_str._73-91.pdf>.

- Станчева 2024: *Станчева, Р.* Класът Глаголи в нормативната граматика. (Обща характеристика с описание на категориите спрежение, лице, число, време и обособяване на глаголни флективни типове). – *Известия на Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“*, XXXVII, 2024, с. 7–57.
- Стоянов 1962: *Стоянов, Ст.* Залог на българския глагол. – *Език и литература*, № 4, с. 37–50.
- Стоянов 1964: *Стоянов, Ст.* Граматика на българския книжовен език: фонетика и морфология. София, Наука и изкуство.
- Храковский 1965: *Храковский, В. С.* Аналитическая конструкция, аналитическая словоформа, аналитическое слово. – В: *Аналитические конструкции в языках различных типов*. Москва, Ленинград, с. 209–221.
- Чакърова 2001: *Чакърова, Кр.* Към въпроса за парадигматичната природа на някои спорни вербални съчетания в съвременния български език, или за „граничните зони“ в граматиката. – В: *10 години Бургаски свободен университет*. Юбилейна научна конференция с международно участие „Университетът през третото хилядолетие“. Т. 4. Бургас, с. 139–154. <http://belb.info/personal/chakurova/Burgas01.htm#_edn1>.

Bloomfield 1951: *Bloomfield, L.* Language, New York, Holt.

Haspelmath 2001: *Haspelmath, M.* Word Classes and Partsof Speech. – In: *International Encyclopedia of the Social&Behavioral Sciences* (pp. 16538–16545). <https://www.researchgate.net/publication/279616289_Word_Classes_and_Parts_of_Speech DOI:10.1016/B0-08-043076-7/02959-4> [16.08.2024].

REFERENCES

- Aleksova 2023: *Aleksova, Kr.* Pronitsaemostta na kompoziranite glagolni formi v savremenniya balgarski ezik. – *GSU. Fakultet po slavyanski filologii*. Т. 108, с. 53–115.
- Andreychin 1944 (1978): *Andreychin, L.* Osnovna balgarska gramatika. Sofia.
- Andreychin 1956 (1976): *Andreychin, L.* Zalogat v balgarskata glagolna sistema – *Balgarski ezik*, N 2, с. 106–129. Cf. *Pomagalo po balgarska morfologiya. Glagol*. P. Pashov, R. Nicolova (sast.). Sofia, 1976, Nauka i izkustvo.
- Bloomfield 1951: *Bloomfield, L.* Language, New York, Holt.
- Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1998: *Boyadzhiev, T., I. Kutsarov, Y. Penchev.* Savremenena balgarski ezik. Sofia, “Petar Beron”.
- Chakarova 2001: *Chakarova, Kr.* Kam vaprosa za paradigmatichnata priroda na nyakoi sporni verbalni sachetaniya, ili za granichnite zoni v gramatikata. – In: *10 godini Burgaski svoboden universitet*. Yubileyna nauchna konferentsiya s mezhdunarodno uchastie “Universitetat prez tretoto hilyadoletie”. Т. 4. Burgas, с. 139–154. <http://belb.info/personal/chakurova/Burgas01.htm#_edn1>.
- GSBKE 1983, 2: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. Т. 2. Morfologiya. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite.
- GSBKE 1983, 3: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. Т. 3. Sintaksis. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite.

- Guhman 1955: *Guhman, M. M.* Glagol'nye analiticheskie konstruksii kak osobyi tip sochetanii chastichnogo i polnogo slova. – In: *Voprosy grammaticheskogo stroia*. Moskva, Izd-vo AN SSSR, s. 322–361.
- Haspelmath 2001: *Haspelmath, M.* Word Classes and Partsof Speech. – In: *International Encyclopedia of the Social&Behavioral Sciences* (pp. 16538–16545). <https://www.researchgate.net/publication/279616289_Word_Classes_and_Part_s_of_Speech DOI:10.1016/B0-08-043076-7/02959-4> [16.08.2024].
- Hrakovskii 1965: *Hrakovskii, V. S.* Analiticheskaia konstruksiiia, analiticheskaia slovoforma, analiticheskoe slovo. – In: *Analiticheskie konstruksii v iazykakh razlichnykh tipov*. Moskva, Leningrad, s. 209–221.
- Kuneva 2019: *Kuneva, I.* Norma za saglasuvane po chislo pri uchtivata forma. – In: *Ezikovite naglasi ma dneshnite balgari*. – *Balgarski ezik*. Prolozhenie N 1, s. 266–285. <https://www.balgarskiezik.eu/p_2019-no-1.html>.
- Kutsarov 1997: *Kutsarov, Iv.* Lektsii po balgarska morfologiya. Plovdiv.
- Maldzhieva 2018: *Maldzhieva, V.* Printsipi na formalното opisanie na balgarskite izmenyaemi leksemi kato komponent na normativnata gramatika. – *Slavia Meridionalis*, 18. <https://doi.org/10.11649/sm.1696> [21.07.2024].
- Melchuk 2013: *Melchuk, I.* Kurs po obshta morfologiya. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.
- OPR 2012: Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik. Sofia, Prosveta.
- Osenova, Simov 2007: *Osenova, P., K. Simov.* Formalna gramatika na balgarskiya ezik. Sofia, Institut za paralelna obrabotka na informacijata, Balgarska akademiya na naukite.
- Pashov 1999: *Pashov, P.* Balgarska gramatika. Sofia, Izdatelska kashta “Hermes”.
- Stancheva et al. 2017: *Stancheva, R., M. Tomov, N. Paskalev, I. Kuneva, L. Mikova.* Formalno opisanie na inventara ot gramatichni sredstva v balgarskiya ezik (kato etap ot razrabotvaneto na normativna gramatika). – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata yubileina konferencya na Instituta za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”* (Sofia, 15 – 16 maj 2017 g.). Vol. 2, s. 107–112). Sofia, Institut za balgarski ezik. <http://ibl.bas.bg/Proceedings_IBL_Conference_2017_Volume_II.pdf>.
- Stancheva 2019: *Stancheva, R.* Tipologiya na gramatichnite normi s otkloneniya v pismen tekst. – In: *Ezikovite naglasi na dneshnite balgari*. – *Balgarski ezik*. Prilozhenie N 1, s. 149–163. <https://www.balgarskiezik.eu/p_2019-no-1.html>.
- Stancheva 2022: *Stancheva, R.* Opisanie na prostata sintaktichna grupa V →Pr. – *Balgarski ezik*, N 1, s. 36–54.
- Stancheva, Tomov 2023: *Stancheva, R., M. Tomov.* Klasat na prilagatelните imena v normativnata gramatika na balgarskiya ezik – formalen podhod. – *Balgarski ezik*. Prilozhenie 2023, s. 73–91 <https://www.balgarskiezik.eu/p-2023/5_STANCHEVA,%20TOMOV_str._73-91.pdf>.
- Stancheva 2024: *Stancheva, R.* Klasat Glagoli v normativnata gramatika. (Obshta karakteristika s opisanie na kategoriite sprezhenie, litse, chislo, vreme i obosobyavane na glagolni flektivni tipove). – *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik „Prof. L. Andreychin“*, XXXVII, s. 7–57.
- Stoyanov 1962: *Stoyanov, St.* Zalog na balgarskiya glagol. – *Ezik i literatura*, N 4, s. 37–50.

Stoyanov 1964: *Stoyanov, St.* Gramatika na balgarskiya knizhoven ezik: fonetika i morfologiya. Sofia.

Teodorov-Balan 1940: *Teodorov-Balan, Al.* Nova balgarska gramatika, Sofia, Knigoizdatelstvo "T. F. Chipev".

✉ *Проф. д-р Вяра Малджиева*

Катедра по балканистика, Университет „Николай Коперник“
ул. Фоса Старомиейска 3, 87-100 Торун, Полша

✉ *Проф. д-р Руска Станчева*

Секция за съвременен българския език
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Prof. Dr. Viara Maldjieva*

Katedra Bałkanistyki, Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
ul. Fosa Staromiejska 3, 87-100 Toruń, Polska

✉ *Prof. Dr. Ruska Stancheva*

Department of Modern Bulgarian Language
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria